

Kronika

Lite böig, tyckte de gamla spartanerna, men Bond gjorde rent hus med dem. De som förvaltar arvet vet däremot inte vad de håller på med, konstaterar Jan Söderqvist.

Skakad, ska den vara

James Bond befinner sig i Bilbao å yrkets vägnar, men tar sig inte tid att besöka det nya Guggenheimmuseet, som han passerar flera gånger. Han njuter varken av Frank Gehrys spektakulära arkitektur eller av konsten och han avger inga arrogant träffsäkra kännarkommentarer.

James Bond befinner sig på casino i Baku, men han spelar inte och tar inte heller tillfället i akt att förödmjuka någon slemmig skurk och samtidigt förstärka utgiftssidan i representationskontot med en yppig *scandal beauty* vid armen, utan ägnar sig helt och hållet åt arbetet.

James Bond befinner sig på en kaviarberedningsanläggning vid Kaspiska havets strand i sällskap med storbröstad atomfysiker, men avstår från den orgie i de välfyllda karen som det är upplagt för. Han petar varken på kaviaren eller atomfysikern utan sysslar helt affärsmässigt med sina affärsangelägenheter.

Vad handlar det om?

Detta är egentligen inte någon kronika. Och det är verkligen ingen filmrecension. Det här är en dödsruna. James Bond är nämligen död. Den figur som bär hans namn i nya filmen, *The world is not enough*, är en bedragare, en alldeles ordinär actionhjärte, om än i snygga gångkläder.

Alla Ian Flemings romaner är sedan länge avverkade och producenten "Cubby" Broccoli, som mer än någon annan såg till att göra Bond till en populärkulturell mytgestalt av rang, är död, men varumärket James Bond är fortfarande värt pengar och starka krafter satsar stora resurser på att hålla det vid liv. Problemet är att de som nu håller i saker och ting inte har någon urskiljbar känsla för vad varumärket egentligen står för.

Den traditionelle filmhjälten, tämligen ensam herre på täppan fram till början av 1960-talet då Bond gjorde entré, var den starka och tysta typen. Raka rör, enkla vanor. Att känna till och uppskatta företelsers som vin, mat, konst och eleganta kläder betraktades som lite böigt och oerhört suspekt. Det var framför allt den sortens spartanska nonsens som Bond räddade världen från.

I Bonds värld finns det aldrig någon anledning att avstå från nöje för nyttans skull, det finns alltid tid för utsvävningar. Njutningen behöver aldrig rättfärdigas. Bond är lyxkonsumtionens stora förkunnare och ceremonimästare i den västvärld där ekonomierna ett drygt decennium efter kriget har börjat producera välstånd på riktig allvar och där just det relativa överflödet av konsumtionsvaror är det påtagliga tecknet på överlägsenhet gentemot den ideologiska fienden. Varumärkets fascination och mystik tånar. Därför kan Bondböckerna ibland få karaktären av katalog: en dykarmask är inte bara en dykarmask vilken som helst, utan en Pirelli, och bara Pirelli duger. Han kör inte vilken bil som helst, utan en Aston Martin. Det handlar då inte primärt om att transportera sig, utan om hängivelse åt en känsla av andakt inför högre värden.

Därför är det också oerhört noga med ritualen. Bond insisterar, som bekant, alltid på att hans vodka martini ska vara skakad och inte röd. Vilket i och för sig är en högst tveivelaktig preferens, men själva poängen är den bestämda åsikten. Man slarvar helt enkelt inte med sådana saker. Och det är just som ciceron i en värld fylld av hemliga koder som James Bond bildade skola. Han öppnade dörren till alla njutningarna.

I den nya filmen beställer Bond en enda martini, och tar sig inte tid att njuta av den. Då inser alla gamla beundrare att något mycket allvarligt har inträffat.

7 december 1999
 JAN SÖDERQVIST

Livet kring packisen

Nordpolen nåddes först i april 1968. Det är en lärdom Folke Schimanski har hämtat ur Richard Vaughans arktiska studie.

Även Arktis har sin historia, det visar Richard Vaughan i *The Arctic*. För 12 000 år sedan koloniserades landet kring ishavet av inuiter, samer, nenster, tjuktjer och andra. Fortfarande finns det en fast europeisk bosättning bara i Nordnorge och norra Ryssland. Urbefolkningen har gemensamma drag vad gäller religionen – animism, schamanism – och levde åtminstone tidigare i egalitära samhällen. Kollektivismen präglade också sexualvanorna, till missionärers fasa och upp-täcktsresandes dolda förtjusning.

Kulturhistoria

Richard Vaughan
The Arctic. A History
 Sutton Publishing, 1999

Arktis består till största delen av packis. Ryssland, vars stränder sträcker sig över hälften av norra halvklotet, har största in-teckning-en, andra ramländer är USA, Kanada, Danmark och Norge. Politiska och nationella gränser spelar en underordnad roll. Norge gjorde 1925 anspråk på några öar vid nordvästpassagen som hade upptäckts av Otto Sverdrup kring sekelskiftet, men när kanadensarna inte ens reagerade, fick de en räkning för Sverdrupexpeditionens explorations- och kartläggningsarbete. Den kanadensiska regeringen svarade snällt med att betala. Alaska, som till 1867 var ryskt, såldes till USA, till stor irritation för chauvinister i Ryssland och amerikaner som tyckte det var ett dåligt köp (guldvaskningen och oljeutvinningen kom senare).

Ekonomiskt valkrig

Krigiska förvecklingar har dock förekommit, men mest av strategisk art. I stället fördes en intensiv ekonomisk krigföring under jakten på de stora grönländsalarna, vars tran var en viktig tillgång innan mineralolja började utvinna. De utrotades nästan helt under holländares, engelsmäns och skandinavernas valfångst 1500–1900. Under andra världskriget trängde Krigsmarines ubåtar ända fram till Novaja Zemlja för att störa fartygstrafiken och besökta sovjetiska polarstationer. Det kalla kriget i Arktis berörs dock alltför lite i Vaughans bok.

Den vite mannens framfart följde kolonialismens mönster – ekonomisk exploatering till stor skada för den lokala befolkningen, dess sociala struktur och dess närings-fång. Den tidiga utforskningen saknar det sportsliga drag som fanns hos Peary eller Amundsen, den var kommersiellt betingad. När världen delades upp mellan Portugal och Spanien genom fördraget i Tordesillas 1494, riktades nordeuropéernas ögon mot norr och intresset vaknade för att upprätta en nordväst- respektive nord-ostpassage. Det stora målet var "drömmen om Cathay" eller Kina,

Pionjär. Den norske upptäcktsresanden Amundsen var den förste som lyckades ta sig igenom hela Nordvästpassagen åren 1903–06.

passagera var tänkta som transitsträckor.

Men sekellånga mödor gav inga resultat. Det engelska admiraltetet skickade det ena välutrustade krigsfartyget efter det andra i nordvästlig riktning, men skörbjuggen fick man inte bukt med och några fartyg försvann i intet. Roald Amundsen knep till slut showen genom att med det lilla fartyget *Gjøa* slingra sig igenom hela Nordvästpassagen åren 1903–06. Vad gäller Nordostpassagen var svenskan Adolf Nordenskiöld och Louis Palanders berömda expedition år 1878 en milstolpe. Först under 1930-talet kunde passagen forceras utan uppehåll. 1936 gjorde den stora isbrytaren Josef Stalin en bejublad tur- och returresa till Berings sund. Men varken Nordväst- eller Nordostpassagen har fått praktiskt betydelse för handelssjöfarten.

Kompanier med makt

Vad som gav något var valfångsten och pälshandeln med inuiterna. Västra Arktis behärskades av kompanierna (Hudson Bay Company och Royal Greenland Trading Company), som hade nära nog statsrättsliga befogenheter. Många områden har nämn efter kapitalstarka finansierare av expeditioner, medan ryssarna under stalineran gav namn som Kap Hammaran och Skåran, Röda Armésundet eller Bolsjevikön åt platser på Severnaja Zemlja.

Ett och annat namn minner också om polarfararna. Det stora prestigemålet för dem var polen, men den var inte heller ointressant för passageforskare om man går bakåt i tiden. Det fanns en föreställning om att den ihållande solen under sommaren gjorde området kring Nordpolen till öppet vatten – alltså kunde man galant navigera tvärs över. Först med en expedition 1881 fick man definitivt klart för sig att havet i egentlig mening var en fiktion. Det var startskottet för

upptäckerindividualisternas utfall mot Nordpolen, Nansens, Cooks, Pearys och andras. Eftersom Pearys Nordpolsträff enbart bygger på sannolikheter, dröjde det faktiskt ända till april 1968 innan Ralph Plaisted (med tre man i en motor-slåde) bevisligen nådde polen landvägen.

Intressant aktivitet

Bland de mest intressanta kapitlen i Vaughans historik är den sovjetiska aktiviteten i Arktis. Det har rört sig om gigantiska företag, eftersom sovjetstaten var isolerad och hänvisad till egna råvarutillgångar. De flesta fanns just i norra Sibirien. Städer med hundratals invånare som Murmansk och Norilsk växte upp vid flodmyningarna, tvångsarbetare byggde den ena hamnen efter den andra, hundratals polarstationer och fyranläggningar upprättades, och utvinning av olja, tungmetaller och gas inleddes på tundran.

Miljöförstöringen gör slutkapitlen till en sorglig läsning, dels genom utsläpp söderifrån, dels genom de stora projekt som rivit upp tundran från Prudhoe Bay i Alaska till Jamalområdet i Sibirien. Koloniseringen har gått ut över urbefolkningen: rovdrift på val, valross och karibu har dragit undan den ekonomiska grundvalen, marknads-ekonomi har brutit ned de egalitära gemenskaperna. I Alaska, Kanada och Grönland har större delen av urbefolkningen förvandlats från jägare till socialvårdstagare.

I Sibirien har miljöförstöringen oombett välsignats av den socialistiska ordningen – området kring floden Ob är en ekologisk mar-dröm. Men urinvånarna runt Arktis har vaknat och kräver sin rätt. Då och då slänger ångerköpta regeringar åt dem ett ben. Vi får se i vilken mån Arktis återgår till sina rättmätiga innehavare under 2000-talet.

FOLKE SCHIMANSKI